

БОРБА ЗА ЛИДЕРСТВО В МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛЮЦИОННО ДВИЖЕНИЕ (1896-1903 ГОДИНА)

Д-р Мюмюн Исов

*Македония – основен вектор
на българския национален идеал*

XIX в. е векът, в който балканските национализми се стремят към създаване на национални държави. Някои от тях успяват във времето, но не в задоволителна степен от гледна точка на собствените национални цели и желания по отношение на територията и политическата им пълноценност. Това е причината остатъкът от доскоро обширните европейски владения на Османската империя – голяма част от Тракия, Македония, Албания, Косово, Босна и Херцеговина – да се превърне в територия на сблъсък между различните балкански национализми. Поради нехомогенния етнически и религиозен характер на оспорваното „османско наследство“ този сблъсък в бъдеще създава нездрава регионална политическа среда, заредена с неумерени амбиции, нелоялни съюзи и нестабилни междудържавни отношения.¹

¹ Китромилудис, П, От кръста към флага. Аспекти на християнството и национализма на Балканите. В. Тодоров, състав., превод и н. ред., С., Издателство „Парадигма“, 1999, с. 198; А. Димитров, Българският национален въпрос: поява, характер, състояние, перспективи. – Исторически преглед, 2020, № 3, с. 43-44.

В контекста на българското развитие резултатите от Руско-турската война (1877-1878) задоволяват целта на българския национализъм да се отдели от голямата политическа цялост (т.е. от Османската империя). Клаузите на прелиминарния договор от Сан Стефано хармонизират и със стремежите му да „събере“ българите в национална държава, защото границите ѝ в общи линии следват териториалните му претенции, формулирани още преди войната.²

² Преди 1878 г. водачите на българското национално движение имат оформена, макар и от картографска гледна точка не много прецизна карта на държавата, към която се стремят. (Цв. Павловска, Васил Левски и Вътрешната революционна организация., С., „Св. Георги Победоносец“, 1993, с. 451.) Словесни карти на „българското землище“ могат да бъдат открити още в XVII и XVIII в. (Вж. П. Богдан. За древността на бащината земя и за българските дела. Критично издание, превод и коментар Цветан Василев, Т. I, С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 55-61; П. Хилендарски, История славянобългарска. Зографска чернова 1762. Факсимилно издание. Съставител: Ю. Томова, Велико Търново Издателство „Български бестселър – национален музей на българската книга и полиграфия“, 2012, с. 204-205). През следващото столетие производството на такива карти се разширява. Така например към средата на 19 в. се разпространява една карта, която рамките на българското пространство така: север – р. Дунав, на юг – Солун и Кавала, на югозапад – Охрид, на изток – Черно море, а на запад – р. Тимок. (П. Митев, „Българските граници“ в контекста на Кримската война. - В: Империи, граници, политики (19-началото на 20 век). Сборник с материали от международна научна конференция 27 и 28 февруари 2015. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2016, с. 60-61).

Картата на българските териториални претенции е разпространена и на френски и английски език в една брошура, издадена в Лондон на 15 октомври 1876 г. (Вж. М. Д. Балабанов, Страница от политическото възраждане, Изд. Стефан Добрев, 2013, с. 453-454); Вж. и Стара планина, 15 декември 1876, бр. 35, с. 1.

Погледнато от позицията на теориите за национализма, политическите цели на етническите национализми, какъвто е и българският, се предефинират след придобиване на националната държава: ако етническите „родственици“ и техните земи останат извън границите на новата политическа организация, дневен ред идва задачата за тяхното „освобождаване“ и „приобщаване“ към общото отечество.³ Преформулирането на българския национализъм е продиктувано от решенията, взети през лятото на 1878 г. в Берлин, където Великите сили прекрояват картата на Санстефанска България, ограничавайки държавната територия на нацията само между Дунав и Балкана.⁴

Иредентизмът в българския национализъм се опира на Санстефанския договор, според който България включва географските области Мизия, Тракия и Македония. Тези граници са определени на базата на султанския ферман от 1870 г. за създаване на Българската екзархия и се възприемат от българите като справедливи и задължителни за националното единство. Между политическите партии в България съществува консенсус по въпроса, че основна цел на българската външна политика е националното обединение на българския народ, несправедливо разделен на Берлинския конгрес.⁵

В тази връзка позицията на новоучредената Консервативна партия, изразена на 30 май 1879 г., е показател-

³ Смит, А., Националната идентичност, (С.) Изд. „Кралица Маб“, 2000, с. 105, 114.

⁴ Димитров, А., Цит. съч., с. 60.

⁵ Константинова, Ю., Българи и гърци в борба за османското наследство. Издателство Фабер, 2014, с. 19.

на: „Но кои са главните точки, които ще обема от сега напред народната наша политическа програма? Народната политическа програма на всяко място се ражда от самите обстоятелства. От бреговете на тихият и бял Дунав до Кавала и Солун при Егейско море; от Видин и от Охридското езеро до Варна и Бургас при Черно море живее от векове насам един народ, който се казва Български... Една от главните точки... на народната ни политическа програма е точката на народното ни единство. Каквито договори и да го разделят изкуствено, Българският народ е един, и всякога той ще се стреми към политическото си единство.“⁶

Не е по-различна и позицията на Либералната партия. Още в първия си програмен документ тя подчертава, че „главното нещо“, което трябва да се отстоява са „тежненията на народа ни към обединение“. За либералите границите на „целокупна България“ минават „по бреговете на Дунав, Марица и Вардар, по снежните вършини на Балкана, по влажните и сенчести гъбрави на Доспат и по кременивите отлози на Шар планина“. И те като консерваторите са категорични в крайната стратегическа цел по националния въпрос: „Явно е, че ний ще желаем...и ще работим, и ще се борим против пречките за обединението си, и няма да отстъпим...от тази си цел, до тогава, докато не се слеем и съединим като един народ в една държава“.⁷

Вътрешнополитическите проблеми, с които се сблъсква току-що придобилата свобода нация, първоначално притъпяват силно изявеното ѝ недоволство от

⁶ Витоша, 30 май 1879, бр. 1.

⁷ Целокупна България, 20 юни 1879, бр. 1.

решенията на Берлинския конгрес.⁸ Въпреки това до 1885 г. идеята за Санстефанска България запазва своята популярност сред населението в Княжество България,⁹ с тази особеност, че движението за обединение между Княжество България и Източна Румелия е много по-силно в сравнение с движението за присъединяване на Македония.¹⁰

Хронологическият отрязък от началото на 80-те години на XIX в. до средата на следващото десетилетие е време на относително спокойствие в Македония.¹¹ През този период и българските власти не са особено активни по отношение на Македонския въпрос, за да не провокират Великите сили и сюзерена си – Османската империя.¹² Заг булото на това изчаквателно поведение обаче протичат процеси, които след 1885 г. превръщат именно

⁸ Гришина, Р. П., А. А. Шемякин, Трудный путь к европейской цивилизации: Сербия и Болгария в конце 19 – начале 20 в. Приоритеты развития. – Из истории Сербии и русско-сербский связей. 1812-1912-2012. Москва, Институт славяноведения РАН, 2014, с. 42.

⁹ Първанова, З., Автономизъм и политически сепаратизъм в идеологията на българското националноосвободително движение в Македония и Одринска Тракия (1878-1912). – В: 100 години Вътрешна македоно-одринска революционна организация, С., Македонски научен институт, 1994, с.61.

¹⁰ Толомео, Р., Италианската политика спрямо Княжество България от Освобождението до признаването на Фердинад за български княз (1878-1896). В: Италия, България и Балканите (1870-1919). С., 2012, с. 64.

¹¹ Ямбаев, И. М., Македония в 1878-1912 гг. – В: В похоровом погребие Европы. 1878-1914 гг. Москва, Индрик, 2003, с. 298.

¹² Костова, В., Македония и македонският въпрос в белгийски дипломатически документи (1885-1908).- В: 100 години от Илинденско-Преображенското въстание (1903 г.). Сборник доклади от международната научн конференция София, 26-27 септември 2003 г. С., Парадигма, 2005, с. 343-344; Р. П. Гришина, А. А. Шемякин, Цит. съч., с. 42.

Македония в главна външнополитическа цел на Княжество България. Постигнал успех със Съединението с Източна Румелия, политическият елит насочва усилията си към утвърждаване на българския етнически елемент в Македония чрез църковно-просветна работа в очакване на благоприятен момент за включването му в свободното отечество.¹³

За да не се опрости прекалено историческата картина, все пак трябва да се отбележи, че в приложението на идеята за политическото единство на българската нация в практиката е налице и един фундаментален дефицит, който иначе е критично необходим за успешното ѝ развитие и финализиране. Става дума за това, че политиката на българската държава като лидер по националния въпрос не се основава на стратегическо планиране, а е функция в повечето случаи от текущата политическа конюнктура. До края на XIX в. българските правителства не успяват да формулират цялостна и последователна доктрина относно националния въпрос, включваща ясно определени етапи и времеви параметри за неговото цялостно разрешаване.¹⁴ В тази връзка трябва да се доба-

¹³ Даскалов, Р., Българското общество 1878-1939. Том 1: Държава. Политика. Икономика, С., ИК“Гутенберг“, 2005, с. 185. Вж. и В. Божинов, Националноосвободителната борба на българското население в Македония след Кресненско-Разложкото въстание (1878-1903). – В: Кресненско-Разложкото въстание 1878. Доклади от научната сесия и тържественото честване на 90-годишнината от Кресненско-Разложкото въстание в Благоевград. Документи и материали, С., Издателство БАН, 1970, с. 71-84.

¹⁴ Саздов, Д., Българският национален въпрос в програмите и програмните документи на буржоазните политически партии (1879-1918 г.). – В: Изследвания по македонския въпрос, Книга I, С., Македонски научен институт, 1993, с. 68.

ви и това, че през визирания период политическият елит недооценява изключителна геополитическа значимост на Тракия.¹⁵ А това ще има твърде негативни последици за развитието на българската държава и нация през следващите десетилетия.

Особеното внимание, което обръщат българските правителства на Македония е напълно естествено. Тя е най-голямата от всички претендирани територии и в нея е концентрирано две трети от българското население в Османската империя.¹⁶ Тогова е разбираемо защо македонският въпрос е ключов проблем и на обществения живот в Княжеството.¹⁷ Немският журналист Рихард фон Мах, имащ дългогодишни наблюдения върху него, предава неговия пулс по отношение на Македония така: *„С право или без право ... в България са свикнали да виждат българи във всички македонци-славяни, чието обединение с княжеството, възраждането на старата българска царска империя е историческа задача за България. ... В България копнеят по деня, когато на скалистия остров в Преспанското езеро ще докоснат с ръка руините на Самуиловия царски дворец, за да построят върху развалините замъка на новия цар на Велика България.“*¹⁸

¹⁵ Тодев, И., Предговор. – В: Тракийските българи във възрожденския печат. Сборник с материали за българската възрожденска история. Част I: 1849-1871. Състав. Р. Иванов, М. Левкова-Мучинова, Б. Минчева, С., Институт за исторически изследвания – БАН, Национална библиотека „Св.Св. Кирил и Методий“, 2014, с. 8.

¹⁶ Димитров, Б., Балканската война и алтернативите на политическите решения. – В: Сборник международна конференция 90 години Балканска война, Кърджали, 8-9 октомври 2002, с. 32-33.

¹⁷ Константинова, Ю., Цит. съч., с. 22.

¹⁸ Рихард фон Мах, Балкански работи. Произведения. Подбор и превод от немски И. Милева, С., Изд. Весела Люцканова, 2002, стр. 39-40.

Иредентистката линия в българският национализъм ще се прояви във времето като сбор от множество организационни и идейни потоци, които гравитират около четири основни фактора – българската държава, Екзархията, както и самоорганизиращите се структури на нелегалната Вътрешната македоно-одринска организация (ВМОРО) и на легалната Македоно-одринска организация, по-известна като Върховния македоно-одрински комитет (ВМОК).¹⁹

Поради ограничения формат настоящата статия си поставя за цел да очертае само един от аспектите в отношенията между последните два фактора, свързан с лидерските им амбиции в македонското движение в хронологическия отрязък от 1896 до 1903 г. Извън фокуса остават редица въпроси от историята на отношенията между двете организации, като например този за динамиката и еволюцията на техните идейните разбирания за „автономията“ и перспективите пред нея, както и въпросът за техните отношения им с официалната българска власт. С оглед конструирането на една по-пълна и обективна картина на македонското движение тези въпроси са важни и авторът възнамерява да ги разгледа в други свои публикации.

Основите на първата организация са поставени на 23 октомври 1893 г. в Солун²⁰ Тогава тя получава името

¹⁹ Елдъров, Св., Към предисторията на Балканската война – България и Вътрешната македоно-одринска революционна организация (1893-1912). - Годишник на Военна академия „Георги Стойков Раковски“, Център „Военноисторически изследвания“, Военноисторически преглед, 2007, с. 61.

²⁰ Датите в статията са по Юлианския календар.

Македонска революционна организация.²¹ На проведения в Солун през 1896 г. конгрес е наречена Български македоно-огрински революционни комитети (БМОРК). През 1902 г. е преименувана на Тайна македоно-огринска революционна организация (ТМОРО),²² а през 1905 г. – на Вътрешна македоно-огринска революционна организация. В научните среди последното наименование, добива най-голяма популярност,²³ докато съвременниците разговорно често я назоват „Вътрешна организация“ или „централисти“. Целта на организацията е *„придобиване пълна политическа автономия на Македония и Одринско“*, като средството за нейното постигане е въоръжената борба.²⁴

На 19 март 1895 г. в София възниква и втората организация – Македонският комитет. В годините на своя възход в начало на XX век тя е най-масовата обществено-политическа организация в България с около 60 000 членове, включени в широка разклонена структура от

²¹ Д-р Христо Татарчев. Спомени. Документи. Материали. Съставител Ц. Билярски, С., Наука и изкуство, 1989, с. 46

²² Куманов, М., Македония. Кратък исторически справочник. С., Изд. Къща „Тинапрес“, 1993, с. 53-55.

В научната литература, особено в българската и македонската, съществува спор относно промените в имената на организацията. В основата на този спор стои въпросът за етническата идентичност на македонските славяни в исторически план – дали са българи, сърби или пък са друга, различна общност със своя собствена идентичност. (К. Панев, Устаби и правилници на ВМОРО преди Илинденско-Преображенското въстание. – Исторически преглед, 1969, № 1, с. 69-70.)

²³ Гиза, А., Балканските държави и македонският въпрос, С., Македонски научен институт, 2001, с. 31.

²⁴ Панев, К., Устаби и правилници на ВМОРО преди Илинденско-Преображенското въстание. – Известия на Института по история, 1970. Том XXI, с. 249.

македоно-огрински дружества в страната и чужбина.²⁵ В Македоно-огринското движение в България взимат участие както представители на македоно-огринската емиграция, така и представители на местното население.²⁶ Масовото присъствие на кметове, учители, офицери и други категории чиновници в структурите на Македоно-огринското движение води до срастването му с държавните институции.²⁷

На Първия македонски конгрес се приема принципът за автономия, който остава формално заложен във всички програмни документи до края на съществуването на ВМОК. В чл. 1 на решенията този принцип се формулира като цел на македонските дружества, а тя е *„придобиване за населението в Македония и Одринско политическа автономия, приложена и гарантирана от Великите сили.“* За разлика от ВМОРО ВМОК като легална организация декларира, че ще използва мирни средства за постигане на целта – агитация, митинги, дипломация, лобиране сред политиците и гр.²⁸

На Втория си извънреден конгрес през декември 1895 г. Македонският комитет дава недвусмислена заявка относно ролята и мястото си в полето на Македонския въ-

²⁵ Елдъров, Св., Към предисторията на ..., с. 60.

²⁶ Пандев, К., Начало на македоно-огринското движение в България (1879-1894). – В: В чест на академик Христо А. Христов. Изследвания по случай 60 години от рождението му. С., Издателство БАН, 1976, с. 237.

²⁷ Елдъров, Св., Върховният македоно-огрински комитет и македоно-огринската организация в България (1895-1903 г.). – Военноисторически сборник, 1999, № 1, с. 38.

²⁸ Княжество България и Македонският въпрос, том I - Върховен македоно-огрински комитет 1895-1905 г. (Протоколи от конгресите). Съставител Ц. В. Билярски, С., Иврай, 2002, с. 49.

прос. Обявява, че ВМОРО е само съвкупност от революционни комитети, подобни на македонските дружества в Княжеството и неразделна част от общата организация, на която именно той – Комитетът в София – е ръководен орган. Следователно си присвоява правото да решава най-важните въпроси на македонското движение – както военни, така и дипломатически. По тази причина приема и титулатурата „Върховен“ и вече не се нарича просто Македонски комитет, а Върховен македонски комитет (ВМК).²⁹ От лятото на 1900 г. към организационната му територия се включва и Одринска Тракия и затова комитетът започва по документи да се нарича Върховен македоно-одрински комитет³⁰, като на разговорно ниво от съвременниците се назовава „Върховен комитет“, „Комитетът“ или „върховисти“.³¹

Първи контакти между ВМОРО и ВМОК: очаквания и разочарования

С цел официално дефиниране на отношенията си с ВМОРО на 28 декември Върховният комитет изпраща писмо до ЦК на ВМОРО. В него заявява, че иска „да *направлява македонските дружества в България и конспирацията в Македония*“, като според Татарчев мнозинството от българското общество твърдо поддържа

²⁹ Елгъров, Св., Към предисторията на ..., с. 67-68.

³⁰ Княжество България и Македонският ..., с. 16, 155, 175-176.

³¹ За да се избегнат излишни повторения, по стилистични съображения в текста като синонимни обозначения на ВМОРО и ВМОК ще се използват съответно термините „Вътрешна организация“ и „централисти“, както и „Върховен комитет“, „Комитетът“ и „върховисти“.

разбирането революционното движение да се ръководи от център, намиращ се в Княжество България.³²

Ръководителите на Вътрешната организация отговарят с писмо от 20 януари 1896 г. В него те заявяват много ясно, че за тях самостоятелността на организацията е основна ценност и отхвърлят претенциите на Върховния комитет за върховенство. Те обаче не прекъсват отношенията си с него, тъй като изпитват *„най-голяма нужда от хармония и съвокупност на всички действащи“* по македонското движение и поради това настояват за реална материална подкрепа.³³

За да се запознае на място със състоянието на Върховния комитет и неговите претенции, на 8 февруари 1896 г. в София е изпратен Гоце Делчев. По време на няколкодневния си престой той се среща с генерал Данаил Николаев и неговите сътрудници и обменя с тях мнения относно отношенията между двете организации. Позицията на ВМОК е в духа на решенията на Втория конгрес и на декемврийското писмо – Върховния комитет да представлява Вътрешната организация пред българското правителство и в Европа и да има решаваща дума при обявяване на бъдещото въстание. Гоце Делчев отхвърля тези претенции и твърдо отстоява независимостта на Вътрешната организация. В резултат на тези срещи отношенията на Делчев с ръководителите на ВМОК се-

³² Татарчев, Хр., Македонският въпрос, България, Балканите и Общността на народите. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1997, с. 28.

³³ Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 28. Относно съдържанието на писмото вж. Македония. Сборник от документи и материали, С., Издателство БАН, 1978, с. 393-394.

риозно се влошават.³⁴

За поставянето на отношенията на ясна основа в началото на март 1896 г. в София идва и Дамян Груев. На 7 март той е поканен на заседание в Комитета, където Груев представя исканията на ръководителите на ВМО-РО. Те се изразяват в следното: Централния комитет „да запази за себе си не само вътрешната автономия по отношение на пропагандата и подготовката в Македония, но още да остане напълно независим спрямо ВМК в действията като: избиране на дати за въстание, неговото провъзгласяване и водене на преговори по делото както с частни и официални лица и учреждения, тъй и с някои правителства.“³⁵ ВМК „решително“ отхвърля тези искания, аргументирайки се с Устава, който тъкмо на ВМК предоставя „върховенството в ръководството на освободителното дело“.³⁶ В протокола на срещата въпросното „върховенство“ е обобщено в следните три точки:

1. действията в Македония да се предприемат само по решение на ВМОК, който е единствено компетентен да определи датата на бъдещото въстание;

2. разпорежданията му да се изпълняват безприкословно от вътрешните дейци;

3. без знанието и съгласието на ВМОК те да не могат да влизат в контакти с частни или официални лица и учреждения, нито да получават от тях каквито и да е помощ в пари, оръжие или съвети.³⁷

Считайки, че подобна концентрация на правомощия би

³⁴ Панев, К., Национално-освободителното движение в Македония и Одринско 1878-1903. С., Наука и изкуство, 1979, с. 116.

³⁵ Княжество България и ..., с. 81.

³⁶ Пак там, с. 81.

³⁷ Пак там, с. 81.

превърнала Върховния комитет в „източник за налагане на незрели и необмислени мнения“, Дамян Груев не приема така наложеното „върховенство“ на софийската организация.³⁸

На 20 март 1896 г. ръководството на Комитета в София изпраща специално писмо до ЦК на ВМОРО в Солун, в което повтаря претенциите си, отправени в началото на месеца в София пред Дамян Груев.³⁹ Централния комитет на Вътрешната организация разглежда това писмо на своя конгрес през пролетта на 1896 г. и формулира отговора си. Според Христо Татарчев се е взето решение, *„щото ВМОРО да не се бърка във вътрешните работи на Върховия комитет, нито в партийния живот на България, но и ВМОРО от своя страна да не допуска да се бъркат в нейните вътрешни работи. Подчерта се още да се поддържа – продължава той – добре разбрани и целесъобразни отношения с Върховния комитет, както с българското общество и емиграцията в България.“*⁴⁰ ВМОРО отхвърля становището на ВМОК, но не прекъсва напълно контактите си с него, защото Централния комитет *„не губеше при все това надежда за разбирателство“* – както по-късно ще отбележи Христо Татарчев.⁴¹ Именно поради това в края на 1896 г. ЦК изпраща Гоце Делчев за свой представител в София – да постигне единодействие с Върховния комитет,⁴² да информира ЦК за неговите действия и снабдяването с материали, както и да следи политиката на българските

³⁸ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 117.

³⁹ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 117.

⁴⁰ Д-р Христо Татарчев. Спомену..., с. 58.

⁴¹ Пак там, с. 81-82.

⁴² Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 29.

власти.⁴³ Контактът с българските правителства и съществуващите в Княжеството организации за ВМОРО на този етап е важен, защото тя се надява, че *„едно искрено помежду им комбинирано сътрудничество би спомогнало да се избягват грешки от която и да било страна и би се постигнали по-реални резултати от съвместната им акция.“*⁴⁴ Въпреки предприетите усилия централистите не успяват да постигат разбирателство с върховистите.⁴⁵ До 1899 г. отношенията между двете организации са формални – понякога близки, друг път хладни, дори враждебни, като Вътрешната организация не получава никаква материална помощ от Софийския комитет.⁴⁶

Първите контакти между Вътрешната организация и Върховния комитет във връзка с регламентирането на отношенията им показват, че ЦК без колебание *„пази самостоятелността на организацията, за да не попадне под влияние на политиката на правителствата на съседните свободни държави“* – принцип, който заляга в нейната идеология още при учредяването ѝ.⁴⁷ Обобщението на Христо Татарчев относно така очертаният се спор за лидерството в македонското движение подсказва, че развръзката му няма да бъде лесна: *„Два противоположни менталитета и два различни мирогледа се сблъскваха тук.*

⁴³ Пак там, с. 55.

⁴⁴ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 89.

⁴⁵ Пак там, с. 82.

⁴⁶ Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 29.; Г. Белев, Генерал-войвода. Биографични бележки и спомени. - Илюстрация Илинген, април 1935, книга VI (LXVI), с. 4.

⁴⁷ Хаджиниколов, Ив., Основаването на ВМОРО. – Илюстрация Илинген, година 8, януари 1936, Книга I (LXXI), с. 6.

*Хората на Външната организация считаха себе си за авторитетни да направляват освободителната кауза, нък Върховния комитет искаше да бъде център за ръководство на делото.*⁴⁸ В перспектива именно около този спор ще се очертае и развие линията на конфронтация между ВМОК и ВМОРО.

ВМОРО и ВМОК: от сътрудничество към криза (1899–1901)

С идването на власт на първото радославистко правителство в началото на 1899 г. се активизира и македонското движение в Княжество България, като се създава обществена нагласа за предприемане на по-енергични действия в Македония и Одринска Тракия. Това на свой ред поражда недоволство срещу тогавашния състав на Върховния комитет, тъй като дейността му след юли 1898 г. почти замира поради вътрешни разногласия. Македонските дружества в Княжеството започват да го критикуват и настояват за свикване на извънреден конгрес.⁴⁹ Тайните офицерски братства също изразяват недоволство от пасивността на върховистите.⁵⁰ В тази ситуация Гоце Делчев и Гьорчо Петров решават да се възползват от обстоятелствата и да се намесят във структурата на Върховния комитет, като го овладеят и подчинят на целите на Вътрешната

⁴⁸ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 82.

⁴⁹ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 214-215; Княжество България и ..., с. 14.

⁵⁰ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 83.

организация. Инициатива им е възприета от ЦК,⁵¹ тъй като, както ще стане ясно по-долу, той има предварителна договорка с лидера на тайните офицерски братства ген. Иван Цончев. Ето какво споделя в тази връзка Гьорчо Петров: *„Разбира се, щом с тях не можеше нищо да се върши, много естествено беше, щото ние да потърсим хора, които ще приемат нашето становище, хора, които ще заговорят прямо за революцията в Македония с общи сили, оттам подигнати, и с други изпратени оттук, без да се прави разлика в задачите на тукашната организация от задачите на вътрешната организация.“*⁵² В предварително споразумение офицерите поемат ангажимент да развият *„по-силно сдружаването между тукашните и вътрешните“*, като за целта във ВМОК трябва да влязат и двама членове от Вътрешната организация.⁵³ Щекомпливият въпрос за ръководството на движението в Македония е решен още през 1898 г., когато Иван Цончев посещава Солун и приема условията на ЦК – а именно ВМОРО да стои начело на революционното движение.⁵⁴

След оказания натиск от страна на офицерските братства е свикан Шестият извънреден македонски конгрес (1–5 май 1899). Според източник от средите на Върховния комитет една от основните задачи на бъдещия конгрес е постигането на доверие и единство

⁵¹ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 83.; Спомени на Гьорчо Петров. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. Книга VIII, С., Печатница П. Глушков, 1927, с. 81; Княжество България и ..., с. 15.

⁵² Спомени на Гьорчо Петров, с. 80.

⁵³ Гоце Делчев. Писма и други материали. Издирил и подготвил за печат Дино Кьосев, С., Издателство БАН, 1967, с. 97.

⁵⁴ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 84.

между водачите на двете организации.⁵⁵ На 5 май 1899 г. е избран новия състав на Върховния комитет, който на 14 юни избира Борис Сарафов за свой председател.⁵⁶ Така от Шестия извънреден конгрес двете организации излизат удовлетворени: те ясно очертават отношения си и поне формално разрешават спора за лидерството.⁵⁷

„Ние бяхме наредили Сарафовия комитет, той беше наш продукт“ – ще сподели по-късно с гордост Гьорчо Петров.⁵⁸ Очевидно има основания за това твърдение, тъй като идеята за овладяване на Върховния комитет и поставянето му в услуга на ВМОРО изглежда реализирана успешно. В тази връзка добрият познавач на македонското движение Христо Силянов отбелязва: *„Сарафовият комитет оправда и дори надмина надеждите, които тук и там се възлагаха на него“*.⁵⁹

Сближаването на ВМОК и ВМОРО при председателството на Борис Сарафов изглежда необратимо, защото на проведения от 30 юли до 5 август 1900 г. Седми конгрес на ВМОК в устава едобавен нов член, който препотвърждава ръководната роля на централистите в македонското движение, а на върховистите отрежда помощна роля.⁶⁰ В протокола на конгреса се заявява, че *„трънливият и трудно решим*

⁵⁵ Белев, Г., Пос. съч., с. 4.

⁵⁶ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 216.

⁵⁷ Белев, Г., Пос. съч., с. 4.

⁵⁸ Спомени на Гьорчо Петров, с. 91.

⁵⁹ Силянов, Хр. Освободителните борби на Македония. Том I: Илинденското въстание. Издание на Илинденската организация. С., Държавна печатница, 1933, с. 149.

⁶⁰ Билярски, Ц., Статутите на Върховния македоно-одрински комитет. – Военно-исторически сборник, 1984, № 2, с. 125, член 2.

въпрос за нашите предшественици се разреши сам по себе си“. С други думи, противоречията между двете организации изглеждат преодолени – отстранени са причините за взаимно недоверие, а въпросът за лидерството е формално решен.⁶¹

За Гьорчо Петров това е *„грамаден успех“*, който според него ще даде *„силен подтик вътре, ще тласне революционното дело напред“*.⁶² Установявайки тясно сътрудничество с върховистите, заграничните представители на ВМОРО се стремят да извлекат максимална изгода от него. Като членове на Върховния комитет, те имат възможност да влияят върху политиката му, като успяват да спечелят свои привърженици не само сред отделни членове на легалната организация, но и цели дружества. Вътрешната организация същевременно ревностно се пази от вмешателството на Софийския комитет в нейните вътрешни дела, като не допуска изпращането на негови представители в ЦК и окръжните комитети на Вътрешната организация,⁶³ въпреки че такава договорката съществува.⁶⁴

Офицерите обаче имат свой план. Те виждат в установеното вече сътрудничество само етап към пълно сливане на двете организации, което в крайна сметка трябва да стане не под върховенството на Вътрешната организация, а напротив – под егидата на Комитета, в

⁶¹ Княжество България и..., с. 159.

⁶² Спомени на Гьорчо Петров, с. 96.

⁶³ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 239-240; Княжество България и ..., с. 15.

⁶⁴ Документи и материали за историята на българския народ. С., Издателство БАН, 1969, с. 280-281.

чието ръководство участват.⁶⁵ Разбира се, първоначално намеренията на офицерите остават повече или по-малко прикрити за задграничните представители на Вътрешната организация. Години по-късно Гьорчо Петров с горчивина споделя за подхода на военните: *„Аз там се изгъгах в началото... Бяха задължили Сарафов и другарите [му] с чисто завладетелска мисия, именно тук те да вземат организацията в свои ръце и да могат да я крепят и въпреки мене и Делчева, да ни направят изаишни, а вътре да вмъкнат офицери и други военни сили, та да може комитетът един ден оттук да превземе Вътрешната организация по общ план. Всичко това е трябвало да се свърши тактично, да не го забележим ние, защото уверени, че ние няма да го приемем, ако излязат открито. Затова - с хитрост, та да ни се наложат един ден. Система на изиграване.“*⁶⁶

Съмнения за тяхната искреност се появяват няколко месеца след като Борис Сарафов става председател на Върховния комитет.⁶⁷ Постепенно започват търкания относно времето за въстанието, начина и ръководството му,⁶⁸ които подхранват опасения у ръководителите на Вътрешната организация относно лоялността на офицерите и по-конкретно – относно евентуалния им опит да измъкнат въпроса за въстанието от контрола на централистите.⁶⁹

Отношенията започват да се изострят особено

⁶⁵ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 240.

⁶⁶ Спомени на Гьорчо Петров, с. 99.

⁶⁷ Пак там, с. 105.

⁶⁸ Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 85.

⁶⁹ Пак там, с. 87.

когато върховистите изпращат в началото на септември 1899 г. свой пратеник в Солун, който да съдейства за изглаждане на противоречията между централистите и Революционното братство на Иван Гарванов. Гьорчо Петров оценява тази „помирителна акция“ като посегателство върху самостоятелността на Вътрешната организация и на Централния комитет, като сериозно нарушение на договорените принципи за сътрудничество и като вмъкване на „*вънкашен елемент*“ във Вътрешната организация – нещо, което по-късно признава и Борис Сарафов.⁷⁰ Още повече, че Революционното братство носи особен символен заряд в динамиката на отношенията между ВМОРО и ВМОК, защото според Иван Хаджиниколов, един от създателите на Вътрешната организация, именно основаването му през март 1897 г. бележи началото на разделението в македонското движение и на последвалата борба между върховистите и централистите.⁷¹

Гьорчо Петров твърди също, че в едно от заседанията с ВМОК, посветено на изглаждане на разногласията, военните неволно се издават, че целта им е ръководството на Вътрешната организация да мине в техни ръце.⁷² Въпросът, който създава най-голямо напрежение е този за въстанието – кога да бъде и какъв ще бъде неговият характер. Българската историография все още не е дала ясен и категоричен

⁷⁰ Спомени на Дамян Груев..., с. 51.

⁷¹ Основател (Ив. Хаджиниколов), Начало на революционната организация в Македония. – В:Албум-алманах Македония, С., 1931, с. 22(855).

⁷² Спомени на Гьорчо Петров, с. 111.

отговор дали настойчивостта за скорошен въоръжен конфликт с османските сили от страна на хората във и около Върховния комитет е продиктувана от собствено убеждение или пък се дължи на внушение от страна на висши български политически фактори.⁷³ Ясни обаче са претенциите на военните относно скорошно въстание. Според офицерите от Комитета и извън него извършената работа в Македония вече е достатъчна. Време е – настояват те – за въстание. И тъй като „вътрешните“ хора (централистите) са гаскали, според тях те са негодни да ръководят военните действия. Затова трябва да бъдат заменени от професионалисти, т.е. с военни. Самото въстание трябва да има характер на нахлуване с чети отвън.⁷⁴

Недоразуменията и споровете със заграничните представители, разбира се, поставят на ново изпитание съвместната работа на двете организации. Това налага свикване на заседания, размяна на писма между централисти и върховисти относно спорните въпроси,⁷⁵ които, както отбелязва Борис Сарафов, само временно изглаждали недоразуменията между тях.⁷⁶

Въпреки различните позиции и напрежението на конгреса на ВМОК през лятото на 1900 г. спорещите страни демонстрират единство, без да разкриват публично своите разногласия. Дори ако се съди по споменатия по-горе нов член в устава на върховистите,

⁷³ Панчев, К., Национално-освободителното движение..., с. 239;

⁷⁴ Спомени на Гьорчо Петров, с. 99, 106-107, 110-111.

⁷⁵ Панчев, К., Национално-освободителното движение..., с. 243-245.

⁷⁶ Спомени на Дамян Груев..., с. 52-53.

централистите изглеждат победители, тъй като теоретично е реализирана тяхната претенция за лидерство. Това обаче е само привидно. След конгреса недоверието и подозренията продължават да тлеят, докато през есента на същата година не се изострят отново. Повод за това става решението на Върховния комитет от 29 ноември 1900 г., според което е *„повече от необходимо да влязат във вътрешността преимуществено военни лица, които да заемат известни райони, като се грижат за засилването на Вътрешната организация, за подготвянето на населението към въстание и за осигуряването на всички шансове за добрия изход на това въстание. Тези лица ще се считат за ръководители на райони и ще отговарят за всичко останало в поверените им райони* Това решение нарушава един от фундаменталните принципи на ВМОРО – нейната самостоятелност при взимането на решения, накърнява претенция ѝ за водеща роля и фактически става причина за прекъсване на отношенията между централисти и върховисти.⁷⁷ Поради заплахи от страна на ВМОК Гьорчо Петров е принуден дори да напусне София и така в началото на 1901 г. се стига до пълен разрыв между ВМОК и Заграничното представителство на ВМОРО в София.⁷⁸

Ако се опитаме да скицираме динамиката на отношенията между двете организации от пролетта на 1899 до зимата на 1901 г., то трябва да кажем следното: Първо, и двете започват реализацията на

⁷⁷ Княжество България и ..., с. 19; Д-р Христо Татарчев. Спомени..., с. 84.

⁷⁸ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 239, 249-250.

нови проекти, чието съдържание излиза извън уставната рамка. И тъй като някои техни основни параметри са взаимозключващи се, страните нарочно не ги артикулират ясно, за да манипулират конкурентната страна. Второ, за разлика от времето до 1899 г., когато поради слабост старите състави на Върховния комитет са пасивни спрямо Вътрешната организация и предявяват претенциите си за доминация в македонското движение по-скоро формално, то в месеците след това новият му състав се заема с постепенното налагане на фактически контрол върху структурите на ВМОРО.⁷⁹ Може би и затова Гьорчо Петров твърди, че началото на „върховизма“ започва именно през този времеви отрязък, за да се оформи окончателно през следващия.⁸⁰

Непосредствено след разкриването на ЦК на ВМОРО в Солун в края на януари 1901 г. и арестуването на неговите членове в София ВМОК провежда заседания относно създалото се положение. Взема се решение Борис Сарафов с още 15-16 офицери да влезе нелегално в Македония и да оглави Вътрешната организация, а ген. Цончев да застане начело на ВМОК.⁸¹

Между 8 и 14 март 1901 г. Заграничното представителство на ВМОРО в България също реагира на това положение. Разпространява до своите членове в Македония, както и до поддръжниците си в България окръжно, в което ги осведомява, че хората на Сарафовия комитет проявяват *„претенциите на стария комитет за първенство и върховенство в ръководене на общите*

⁷⁹ Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 30.

⁸⁰ Спомену на Гьорчо Петров, с. 107.

⁸¹ Белев, Г., Пос. съч., с. 5.

работи по освободителното дело“ и че военните имат план и намерения за завладяване на организацията и за провъзгласяване на въстание.⁸²

Комитетът на Сарафов обаче не успява да се наложи над централистите. Появяват се несъгласия между офицерите относно дейността на ВМОК. От власт пада и подкрепящото върховистите радославистко правителство. Положението му се разклаща и от изменящата се външнополитическа конюнктура. Поради убийството на румънския журналист Михайляну и последвалия дипломатически натиск върху Княжество България официалните власти са принудени да арестуват Борис Сарафов и целия състав на Върховния комитет (24 март 1901). Това им отнема възможността за пълноценна изборна дейност и в крайна сметка довежда до тяхната постепенна маргинализация в македонското движение.⁸³

ВМОРО и ВМОК: от компромис към конфронтация (1901–1903)

Осмият извънреден конгрес на ВМОК (4-8 април 1901) избира преходен комитет начело със Стоян Михайловски. Иван Цончев все още не е краен победител - в новоизбрания шестчленен състав на Върховния комитет той няма надмощие: Цончев има двама привърженици, двама са на Вътрешната организация и двама – на Сарафовата фракция. Поради несигурното си все още положение този преходен комитет заема една компромисна тактика по

⁸² Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 250-254.

⁸³ Пак там, с. 261.

отношение на централистите⁸⁴ и допуска подкрепящата ги върховистка фракция да прокара на конгреса исканото от Гоце Делчев разграничение между двете организации: *„задачата на Македоно-одринската организация в Свободна България не е да направлява и ръководи революционното движение в Македония и Одринско, което се развива при особени условия и не търпи никакви пресиавания отвън, а само да му съдейства морално и материално...“*⁸⁵ Разбира се, при такова съотношение на силите Върховният комитет няма как да работи ефективно, действията му са спъвани от липсата на единство и съгласуваност и то главно по въпроса за отношението им към Вътрешната организация.⁸⁶ Михайловски още на конгреса загатва посоката, в която Цончевото крило ще се стреми да насочи дейността на върховистите: ще зачита *„инициативата от татък Рила и Родопите“*, но в същото време ще гледа *„тамкашната ядка по скоро да даде плод.“*⁸⁷

Иван Цончев и неговите другари не чакат дълго. Към средата на май започват преговори между ВМОК и ВМОРО с участието на генерала *„по въпроса за досегашната дейност и взаимни отношения на двете македоно-одрински организации“*. След тридневни дебати преговорите завършват на 16 май 1901 г. с подписването

⁸⁴ Силянов, Цит. съч., с. 153-154.

⁸⁵ Княжество България и ..., с. 275-276.

⁸⁶ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 270-271.

⁸⁷ Пак там, с. 271.

на секретен протокол.⁸⁸ Един от членовете на ВМОК, участвал в тези преговори, обобщава резултатите така: *„окончателно се съединихме, разбрахме се и с вътрешните, и с генералитета и всички с единодушие и едногласие подписахме един протокол“*.⁸⁹ Разбира се, само на пръв поглед преговорите изглеждат, че са приключили и за двете страни с добър край. При малко по-взискателно вглеждане в текста на секретния протокол се долавя нишката на прикритата амбиция на ВМОК да постави ВМОРО под контрол. При все че в протокола изрично се подчертават самостоятелността и независимостта на нелегалната организация и спомагателната роля на легалната организация спрямо нея, всъщност решенията са насочени към завладяване на Вътрешната организация и поставянето ѝ в зависимост от Върховния комитет.

На първо място отново се повдига въпросът за изпращане на офицери във вътрешността като *„специалисти по военно дело“*. *„Военните материали и припаси, които се намират в складовете по българската граница, са собственост на ВМОК, завеждани и опазвани от специално назначено и упълномощено лице“*. Тези материали и припаси ще се предават на Вътрешната организация само *„по изричната заповед и решение на*

⁸⁸ Преображенското въстание. Статии и документи, С., Издателство на Национален съвет на Отечествения фронт, Тракийски научен институт, 1955, с. 182-184.

⁸⁹ Орманджиев, И., Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1896-1903). Книга I: Георги Кондолов и дейността му в Странджанското въстание, Бургас, Печатница Ст. Д. Боев, 1927, с. 99.

ВМОК“.⁹⁰ Гьорчо Петров схваща така заложените капани в протокола и се обявява против съглашението. Против се обявяват и други. След като налага контрол върху оръжието, Цончев втвърдява поведението си към централистите. Настъпва охлаждане между него и Гоце Делчев. Двамата представители на Вътрешната организация във Върховния комитет се конфронтират с Цончев и подават оставките от върховисткото ръководство.⁹¹ От средата на 1901 г. насетне македоно-огринската организация в Княжество България се превръща в поле за сблъсък на различни интереси и влияния. На Деветия редовен конгрес на ВМОК, проведен в София от 29 юли до 5 август 1901 г., ръководството на македоно-огрински дружества, макар и трудно, е овладяно изцяло от фракцията на Цончев. От шестимата членове на ръководството четирима са запасни офицери. В структурата на Македоно-огринската организация офицерите от българската армия – на действителна служба или от запаса – заемат ключови постове и упражняват пълен контрол над дейността ѝ. Главната фигура в Комитета и Организацията става Цончев, който действа в съгласие с Военното министерство, а то от своя страна плътно следва внушенията на Фердинанд.⁹²

Това поражда недоволство в средите на Македоно-огринската организация и служи като катализатор

⁹⁰ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 272.

⁹¹ Пак там, с. 273.

⁹² Елбърров, Св., Кореспонденцията между генерал Иван Цончев и капитан Александър Протогеров за македоно-огринското революционно движение (октомври 1901- юли 1903 г.). – Известия на Военно-историческото научно дружество, 1991, Том LII, с. 119.

на дотогава подтисканите противоречия. Първи преминават в откритата опозиция привържениците на бившия председател на ВМОК Сарафов. Недоволството обхваща и онези кръгове в мигрантската организация, които се намират под влиянието на социалистическите идеи.⁹³ На конгреса ръководството повтаря тезата от предходния конгрес – признава самостоятелността на централистите.⁹⁴ Повтаря го и по-късно: *„всяка организация ще си действа в своите граници самостоятелно и независимо.“*⁹⁵

В действителност обаче Комитетът на Цончев няма намерение да се придържа към тези декларации. Той последователно се стреми да установи контрол върху Вътрешната организация.⁹⁶ За да се защити от нападките от страна на различни обществени среди и за да се оправдае пред македоно-огринските дружества из страната, на 18 август 1901 г. Върховистите обаче отново разгласяват позицията си: *„Нашата задача е не да ръководим, направляваме революционното движение в Македония и Огринско, а само да съдействаме морално и материално на туй движение, като тълкуваме и изнасяме целите и стремежите му, като търсим помощта и подкрепата на обществото по цялата ширина на света. Ето целта, ето задачата...“*⁹⁷ Според задграничните представители на

⁹³ Пак там, с. 119.

⁹⁴ Княжество България и ..., с. 278

⁹⁵ Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната македоно-огринска революционна организация с Върховния македоно-огрински комитет до 1902 г. – Известия на Държавните архиви, 1990, том LIX, с. 263.

⁹⁶ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 277.

⁹⁷ Реформи, 18 август 1901, бр. 28.

ВМОРО в София, стреснат от нападките против него и недоволството на някои от дружествата, Върховният комитет е станал „*по-предпазлив и по-умен и даже даде симптоми, че е наклонен към един компромис*“ с дейците на Вътрешната организация.⁹⁸ Вероятно затова това още с влизането си в Комитета Цончев инициира срещи с по-видни дейци на централистите, като през август 1901 г. е подписано споразумение, което определя точно и ясно координираната дейност на двете организации и което, както твърди източник от средите на върховистите, „*туряше край на всякакви ежби и пречки.*“⁹⁹ Гарванов пък твърди, че до такова съглашението не се е стигнало, защото било отхвърлено от „вътрешните“, т.е. от централистите.¹⁰⁰ Така или иначе в края на август и началото на септември са проведени още няколко срещи за определяне на отношенията между двете организации.¹⁰¹

Като че ли има изгледи за нормализация, още повече че и Цончев дава ясен сигнал: „*досега ние бяхме воюващи страни, ние се борехме ...*“. На 9 октомври 1901 г. се подписва поредното съглашение, което удовлетворява централистите, защото върховистите приемат новите ѝ задгранични представители и се ангажират с поддържането на равноправни отношенията с Вътрешната организация.¹⁰² И този път обаче недоверието не е преодоляно. Според източници от ВМОРО това произтича от поведението на ВМОК.

⁹⁸ Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната..., с. 238-240.

⁹⁹ Белев, Г., Пос. съч., с. 7-8.

¹⁰⁰ Спомени на Дамян Груев..., с. 136.

¹⁰¹ Документи и материали..., с. 287; Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 238.

¹⁰² Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната..., с. 239-240.

Слуховете за изявления на ръководители на Върховистите за унищожение на ВМОРО, усилия на Софийската организация за овладяване на пограничните пунктове в Кюстендил и Дупница, нежеланието ѝ да дава ясни и категорични отговори на конкретни инициативи на централистите, както и различни тълкувания на вече влезли в сила договорки, които по един или друг начин засягат и извеждат на повърхността отново въпроса за статута на Вътрешната организация – всичко това бързо изостря подозренията на ВМОРО относно коректността на Върховния комитет.¹⁰³ Скоро настъпва и разрывът. На 8 декември 1901 г. Заграничното представителство заявява: *Вътрешната организация „завинаги скъса връзките си с Върховния македоно-одрински комитет в сегашния му състав.“*¹⁰⁴ На 19 декември 1901 г. пък Върховистите ги обвиняват като *„трета организация“* или като *„една група, на която свърталището е свободна България“*, но отричат да има проблеми в отношенията си с централистите, заявявайки: *„Отношенията на Комитета с вътрешната организация са и ще си останат такива, каквито се диктуват от интересите на общото дело.“*¹⁰⁵

Заграничните представители на ВМОРО пък оценяват тази дата като повратна точка в отношенията между двете организации: *„Оттук насетне се започна открита борба на Комитета против*

¹⁰³ Пак там, с. 237-241.

¹⁰⁴ Преображенското въстание..., с. 195.

¹⁰⁵ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 281; Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 244.

нас тук и вътре.“¹⁰⁶ След като разбира, че пропастта между двата лагера е станала незапълнима, Цончев се заема, както пише Христо Силянов, да приложи плана си – да налага контрол над погранични пунктове и да слага ръка на складираните в тях пушки.¹⁰⁷ Според Татарчев основната му задача „бе да вдигне въстание, колкото бе възможно по-скоро, обаче на пътя на това, от него замислено дело се изпречваше Вътрешната организация. Нужно бе за това да бъде Вътрешната организация под негово разпореждане.“¹⁰⁸ И наистина още през есента на 1901 г. първите върховистки чети започват да преминават границата, като от февруари 1902 г. броят им се увеличава.¹⁰⁹

Това принуждава Вътрешната организация да реагира и този път да потърси подкрепа на македоно-одринските дружества в Княжество България. На 5 март 1902 г. нейните задграничните представители от името на ЦК отправят секретно писмо за „да се съобщи на искрените приятели на нашето дело в България, щото те да се откажат от тия безумия на тоя срамен Комитет и да го изолират... Те искат да задушат всяко независимо движение в Македония и утре, когато ще могат да кажат: нишките на македонското недоволство са в ръцете на българското военно министерство, то да търгуват с това. Ето с такава категоричност е хвърлена нам ръкавицата. Ний я поехме. И днес ний воюваме“.¹¹⁰

¹⁰⁶ Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 244.

¹⁰⁷ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 154-155.

¹⁰⁸ Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 31.

¹⁰⁹ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 281; Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 245.

¹¹⁰ Документи и материали..., с. 287-288.

Според Гьорчо Петров този път ситуацията е много по-сериозна, защото ръкавицата е хвърлена не заради „*маадежско[то] увлечение*“ на Борис Сарафов, а заради „*облечено[то] във форма на убеждение*“ на Цончев да наложи волята си на ВМОРО.¹¹¹

ВМОК отхвърля обвиненията, като уверява дружествата в страната, че за Върховния комитет „*принципът за самостоятелността на отвъд Рилската организация е бил винаги за нас принцип свят...[затова] ние винаги сме проповядвали, че вътрешната организация трябва да бъде напълно независима.*“¹¹²

Видяно отвъд пропагандния маньовър на върховистите, реалността в Македония е съвсем друга – четите водят агитация против ВМОРО и нейните ръководители, както и за въстание през есента на 1902 г.,¹¹³ и се опитват да убеждават населението, че то ще бъде подкрепено от България и Русия.¹¹⁴ Към средата на 1902 г. върховистите успяват да наложат влиянието си в редица села в пограничните райони (Малешевско, Горноджумайско, Петричко), като изтласкват от тях централистите.¹¹⁵

ВМОРО не се примирява с това и оказва съпротива. Нейните чети първоначално отговарят с контра

¹¹¹ Петров, Г., Македонското освободително дело на българска почва. - Право, 7 юли 1902, бр. 20 и 21 (28 и 29).

¹¹² Реформи, бр. 7, 9 март 1902 г.

¹¹³ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 281.

¹¹⁴ История на България. Том VII: Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Национално-освободителни борби (1878-1903). С., Издателство БАН, 1991, с. 469.

¹¹⁵ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 284.

агитация,¹¹⁶ в които върховистите са представяни и като „хора на двора“, чиято цел е „да хванат нишките на организацията, за да могат да играят с делото“.¹¹⁷ Скоро се стига и до въоръжени сблъсъци, в които и двете страни дават жертви.¹¹⁸

Към средата на 1902 г. вече става напълно очевидно, че Върховният комитет тласка нещата към въстание. В опит да го предотврати Вътрешната организация отправя през юни на два пъти призив към населението в Македония да не му оказва подкрепа.¹¹⁹ Същевременно ЦК на ВМОРО като че ли все още храни илюзии за щастлива развръзка на конфликта, защото на 21 юли 1902 г. адресира писмо до председателя на Върховния македоно-огрински конгрес: „умолява ... конгресът ... с внимание да изслуша“ исканията на задграничните представители на ВМОРО.¹²⁰ Надеждите обаче се оказват напразни.

Между 28 юли и 5 август 1902 г. в София се провежда Десетият конгрес на ВМОК. Главният въпрос, около който стават и най-оживени разисквания и спорове, отново е въпросът за отношенията между

¹¹⁶ Пак там, с. 284.

¹¹⁷ Движението отсам Вардара и борбата с върховистите. По спомени на Яне Сандански, Черньо Пеев, Сава Михайлов, Хр. Кулев, Ив. Атанасов Гърчето, Петър Хр. Юрков и Никола Пушкарров. – В: Материали за историята на македонското освободително движение. Книга VII, С., Печатница П. Глушков, 1927, с. 24-25.

¹¹⁸ История на България. Том VII, с. 469.

¹¹⁹ Яворов, П., Събрани съчинения, Том IV: Статии върху македонския въпрос, София, Хемус, 1943, с. 48-53; Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 249-257.

¹²⁰ Пандев, К. Документи за македоно-огринското национално-освободително движение от архива на Димитър Стефанов. – Исторически преглед, 1982, № 6, с. 105.

двете организации.¹²¹ По познатия начин двата лагера си отправят взаимни обвинения. Заграничното представителство на ВМОРО заявява, че *„не е крива Вътрешната организация в скъсване отношенията с комитета, а този последния ... [че] комитетът действал завоевателно спрямо Вътрешната организация“* и че четите се стремяли да подчинят населението на върховистите.¹²² Прави впечатление, че за разлика от предишните конгреси на този Върховния комитет избягва ясно да дефинира отношенията си с ВМОРО. Нещо повече – в отчетния доклад дори не споменава за нея като съществуваща структура, а се говори абстрактно за *„революционното движение в Македония и Одринско“*. Това свидетелства, че върховистите на този етап не само отказват да признаят Вътрешната организация като водещ фактор в македонското движение, но и не я считат за реално функционираща организационна единица. Фактът, че за ВМОК отношенията между двете организации вече са еволюирали към йерархичен модел, се оповестява, макар и с доста витиевати фрази, от формалния председател на Върховния комитет – поета Стоян Михайловски: *„Македоно-одринското дело приличаше на заблуден кораб в сред бурен океан: стихии и урагани страшни налиташа, за да го разкъсват и разломят в океанските дълбочини. Ние застанахме на кормилото с твърда воля да спасим от крушение този кораб, носещ идеалите и надеждите на милиони наши братя отвъд Рила и Родопите.“*¹²³

¹²¹ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 292.

¹²² Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 278.

¹²³ Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 277.

Опитите на Цончев да постави под контрол ръководството на революционното движение във вътрешността на Македония и Одринско остро го конфронтират не само с ВМОРО, но и със нейните симпатизанти в България. Така в македоно-одринското движение в Княжество България се създава силно опозиционно настроение. То постепенно се задълбочава и по време на въпросния Десети конгрес прераства във фактическоразцепление.¹²⁴ Впоследния ден от заседанията на конгреса делегатите на дружествата, подкрепящи Вътрешната организация, напускат демонстративно конгреса, като осъждат Комитета за отклоняване от принципа за ясно разграничение на целите и задачите на двете организации.¹²⁵ Създават се два самостоятелни върховни комитета – единият начело с Михайловски–Цончев, а другият с Станишев–Карайовов. Напусналите конгреса делегати се конституират в отделен конгрес. Те са се обръщат към македоно-одринските дружества, излагайки пред тях причините за разцеплението. Това са преди всичко въпросите за отношението към централистите, опитите на ръководения от Михайловски и Цончев Върховен комитет да ръководи освободителното движение в Македония и Одринско, като влиза „в ролята на Вътрешна революционна организация“. Те настояват за „невмешателството на тукашната организация в сферата на вътрешната“.¹²⁶ Разцепват се и македоно-одринските дружества из страната. Част от провинциалните дружества се определят за ВМОК-

¹²⁴ Елдъров, Св., Кореспонденцията между ..., с. 119.

¹²⁵ Билярски, Ц., Отношенията на Вътрешната ..., с. 236.

¹²⁶ Пак там, с. 287.

Михайловски, заг който стои дворецът и Военното министерство, а други отдават предпочитанията си на ВМОК–Станишев, който се ползва с доверието на българското правителството.¹²⁷ Борбата между двете течения на македоно-одринското движение още повече се изостря както в Македония и Одринско, така и в България¹²⁸ и според свидетел на конфликта борбата става „по-бясна, по-безогледна“.¹²⁹ Христо Силянов детайлизира сблъсъка така: „Ожесточението на борбата откъд, стигнало до кръстосване на братско оръжие и до братоубийства, изроди и тук уличната и печатна борба до степен, че изчезна взаимното уважение между едните и другите борци. Едните и другите се рисуваха взаимно по-черни, отколкото бяха...Много нечиста пяна беше плувнала по повърхността на разбуненото море от фракционни омрази и патриотически страсти.“¹³⁰ Разбира се, всичко това свежда до нула възможностите за разбирателство.¹³¹ ВМОК–Михайловски–Цончев решително следва целта си – да подготви въоръжен сблъсък с османските сили в Македония през есента на 1902 г., за да провокира дипломатически натиск на Великите сили върху Османската империя, но и за да установи своето водещо място в македонското движение.¹³²

През септември изпратените от Цончев чети в

¹²⁷ Елдъров, Св., Кореспонденцията между ..., с. 119-120.

¹²⁸ Пак там, с. 120.

¹²⁹ Белев, Г., Пос. съч., с. 8.

¹³⁰ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 157.

¹³¹ История на България. Том VII, с. 469.

¹³² Пасков, Р., Горноджумайското въстание 1902 година. – Военно-исторически сборник, 1985, № 1, с. 14.

Македония срещат повсеместна съпротива от страна на Вътрешната организация.¹³³ В България ВМОК–Станишев предприема кампания срещу организираната от Цончев акция в Македония, като твърди, че тя е авантюра. В крайна сметка обаче активността на печата по отношение на Горноджумайското въстание повишава националистическия градус в българско общество, което е чувствително по темата „Македония“. Вследствие на това се чуват остри гласове както срещу ВМОК–Станишев, така и срещу ВМОРО.¹³⁴

Междувременно, още преди за започне въоръжената акция на Цончев, ЦК на ВМОРО (на 2 септември 1902) решава да се потърси помирение с ВМОК–Михайловски–Цончев на базата на една обща акция в Македония и Одринска Тракия. Преговорите започват през ноември с посредничеството на група от видни български обществени дейци. Към края на годината обаче опитите за помирение окончателно пропадат, разногласията се задълбочават и нищо не предвещава скорошна развръзка.¹³⁵ Активизирането на македонското движение кара дипломацията на големите държави да предприеме действия за неговото ограничаване. Започва силен натиск от страна на Османската империя и на Русия върху официалните власти в Княжеството да забранят македонските комитети на своя територия.

¹³³ История на България. Том VII, с. 469.

¹³⁴ История на България. Том VII, с. 472; Татарчев, Хр., Македонският въпрос..., с. 36.

¹³⁵ Елдъров, Св., Върховисти и централисти през 1903 г. – В: 90 години Илинденско-Преображенско въстание, С., Македонски научен институт, 1994, с. 44.

Вследствие на това на 31 януари 1903 г. след поредица от половинчати мерки русофилското правителство на Стоян Данев се принуждава да забрани двата Върховни комитета.¹³⁶ Министерското постановление разрешава радикално както въпроса с разцеплението на ВМОК, така и този за лидерството в македонското движение. Вече никой от съперниците няма основания да претендира за превъзходство и да оспорва легитимността на другия, тъй като и двата комитета са поставени извън закона.¹³⁷

Свършено нов момент във взаимоотношенията между централисти и върховисти внася решението на Солунския конгрес на ВМОРО (2–4 януари 1903 г.) за вдигане на въстание през пролетта на същата година. С това противоречията между тях по един от основните въпроси – да има или да няма въстание – отпадат от само себе си. Новата ситуация временно измества на заден план старите противоречия и създава възможност за сближаване в името на предстоящото въстание.¹³⁸ От края на януари 1903 г. са предприети опити за ново помирение между Върховния комитет и Вътрешната организация. На 8 март 1903 г. Върховния комитет (въпреки забраната продължава с активната си дейност) известява с голяма доза оптимизъм, че обединението между двете организации вече е факт: *„преговорите се увенчаха с успех и днес в Македония и Одринско няма вече „върховисти“, „централисти“, „коцкари“ и пр. – там всички си подават братска ръка и вървят към една прицелна точка – „смърт*

¹³⁶ Пандев, К., Национално-освободителното движение..., с. 304.

¹³⁷ Елджров, Св., Върховисти и..., с. 45.

¹³⁸ Пак там, с. 45.

или свобода“.¹³⁹ Противоречията между двете организации обаче надделяват над желанието за помирение и до официално споразумение през пролетта на 1903 г. не се стига.¹⁴⁰ Единствената проява на сътрудничеството между върховисти и централисти остава съвместното планиране на въстание, което предстои да избухне през лятото на 1903 г.¹⁴¹ Изпитващи остра нужда от средства за бъдещото въстание, ръководителите на ВМОРО се стремят да се представят с ново лице пред българската общественост. Затова на 23 април 1903 г. в София учредяват „Благодетелно дружество за подпомагане на пострадалите от турския режим в Македония и Одринско.“¹⁴² Водещи фигури са Христо Матов и Христо Татарчев. На 30 май привържениците и на Михайловски–Цончев също създават свое благотворително дружество. Появата на двете дружества в София става искрата, която отново разпалва старата вражда между върховисти и централисти.¹⁴³ Групата на Михайловски–Цончев прави всичко възможно да дискредитира Благодетелното дружество. От своя страна и то, в лицето на Матов и Татарчев, разпространява специално съобщение, публикувано в някои столични вестници, с което осъжда създаването на второто дружество.¹⁴³ В спора между върховисти и централисти се намесват и столични интелектуалци и общественици. В началото на юни те публикуват обръщение, в което порицават новото разцепление в маке-

¹³⁹ Пак там, с. 47.

¹⁴⁰ Пак там, с. 47.

¹⁴¹ Билярски, Ц., Проектопланът на Илинденско-Преображенското въстание. Военно-исторически сборник, 1992, № 4, с. 195-204.

¹⁴² Елдъров, Св., Върховисти и..., с. 50.

¹⁴³ Пак там, с. 51.

доно-огринското движение, като хвърлят вината върху инициаторите за създаването на второто благотворително дружество.¹⁴⁴

Изявлението на професорите само налива масло в огъня. То е последвано от статия във върховисткия орган в. „Реформи“, в която се казва, че *„лицата, които те искат да представят пред българското общество като олицетворители на македонското движение, олицетворяват само една грозна злодейска мафия, която е ограбила Македония и нанесла най-великия позор на нашия народ.“*¹⁴⁵ Съперничеството между върховисти и централисти изглежда е издълбало дълбока пропаст между тях. В това състояние ги заварва избухнало на 20 юли 1903 г. Илинденско-Преображенското въстание, което ще промени съотношението на силите между върховисти и централисти и ще изкара на повърхността идейния антагонизъм в целите им.

Прегледът на отношенията между ВМОРО и ВМОК от тяхното създаване до лятото на 1903 г. показва, че двете организации, макар и на думи силно да желаят най-тясно сътрудничество помежду си, в действителност имат взаимно изключващи се разбирания за неговото практическо осъществяване. Те се основават на убеждението, че всяка от тях е призвана да ръководи цялото националноосвободително движение и следователно да стои над другата. Върховният комитет гледа на ВМОРО само като нелегален клон от общата организация, на която той е върховно и представително тяло. Вътрешната организация от своя страна, като изразител на

¹⁴⁴ Пак там, с. 51.

¹⁴⁵ Реформи, бр. 29, 28 юни 1903.

националноосвободителните стремежи на различните етноси в Македония и Одринска Тракия (първоначално само на българското население), отрежда на ВМОК и македонската организация в България спомагателни функции – като източник на материална и морална подкрепа. Така във времето техните отношения се превръщат в своеобразен гордиев възел, който не само до Илинденско-Преображенското въстание, но и след това оказва негативно влияние върху развитието на македонското движение.